

В.І. ОНОПРІЄНКО

УКРАЇНСЬКИЙ ВЕРНАДСЬКИЙ. РОЗДУМИ НАД КНИГОЮ

Рецензія на книгу «Вибрані наукові праці академіка В.І. Вернадського»

Том 1. «Володимир Іванович Вернадський і Україна»

Книга 1. «Науково-організаційна діяльність (1918–1921)», Київ, 2011

Книга 2. «Вибрані праці», Київ, 2011

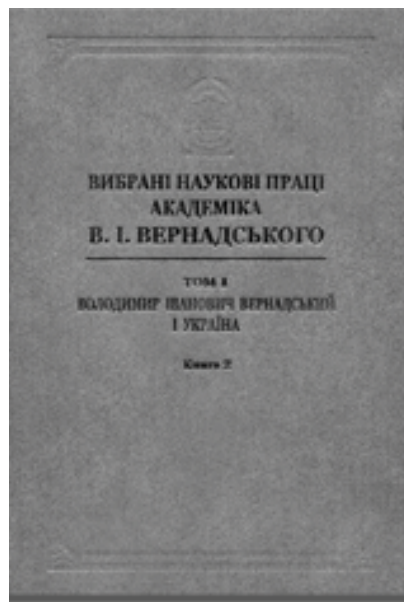
Видання є першим томом ювілейної серії «Вибрані наукові праці академіка В.І. Вернадського», ініційованої Національною академією наук України і присвяченої 150-річчю від дня народження вченого. Перший том серії — «Володимир Іванович Вернадський і Україна» представлений у двох книгах: книга перша — «Володимир Іванович Вернадський і Україна. Науково-організаційна діяльність (1918–1921)», книга друга — «Володимир Іванович Вернадський і Україна. Вибрані праці».

У СРСР інтерес до творчості В.І. Вернадського завжди стримувався ідеологічними бар'єрами. Про це пише російський коментатор щоденників Вернадського В.П. Волков: «За десятиліття, що минули після смерті Володимира Івановича, склався відпрацьований стереотип: Вернадський — видатний мінералог і геохімік (праці із загальних питань природознавства залишалися в рукопису до 1975 р.), після 1917 р. повністю визнав справу Великого Жовтня і, як більшість вітчизняних учених, зробив свій внесок у соціалістичну реконструкцію науки та народного господарства. Приблизно так само, як І.П. Павлов, І.В. Мічурін або «депутат Балтики» К.А. Тимірязєв...»¹.

¹ Волков В.П. Опыт публикации дневников В.И. Вернадского: предварительные итоги // Археографический ежегодник за 2006 г. — М.: Наука, 2011. — С. 104–117.

© В.І. Онопрієнко, 2012

ISSN 0372-6436. Вісн. НАН України, 2012, № 11



Цей самий стереотип заважав відтворенню справжньої історії Академії наук України і тому навіть основоположні праці Вернадського виходили впродовж десятиліть: «Избранные труды академика В.И. Вернадского» у 5 томах, 6 книгах (1954–1960), «Химическое строение биосферы и ее окружения» (так звана «книга життя», 1965), «Пространство и время в неживой и живой природе» (1975), «Научная мысль как планетное явление» (1977), в 1981 р. опубліковано «Избранные труды по истории науки» і «Страницы автобиографии В.И. Вернадского».

Ситуація почала змінюватися в роки перебудови. У 1985 р. після восьмирічної перерви за ініціативою віце-президента АН СРСР академіка О.Л. Яншина було відновлено діяльність Комісії АН СРСР з вивчення наукової спадщини В.І. Вернадського, яку О.Л. Яншин і очолив. Велике суспільне значення мало святкування 125-річного ювілею Вернадського, до якого було видано серію праць видатного вченого, одне із засідань було проведено в Києві. Найважливішим заходом Комісії АН СРСР з вивчення наукової спадщини В.І. Вернадського стала, починаючи з 1988 р., підготовка до видання повного зібрання його праць. Ця колосальна робота розтяглася на багато років, і поки що видання «Бібліотеки праць академіка В.І. Вернадського» (таку назву дістав цей проект) не завершено, але результати цієї діяльності вражають.

За ініціативою академіка К.М. Ситника 24 вересня 1987 р. було створено Комісію Академії наук України з опрацювання наукової спадщини академіка В.І. Вернадського. Основним її завданням є наукова організація та координація всіх робіт, пов'язаних з творчою спадщиною В.І. Вернадського, з розвитком і популяризацією ідей вченого-мислителя, збиранням, збереженням та публікацією його наукових робіт і документальної спадщини. Монографія К.М. Ситника, О.М. Апанович, С.М. Стойка «В.И. Вернадский. Жизнь и деятельность на Украине» (1988) стала першим доробком Комісії і викликала широкий суспільний резонанс. У тяжкі кризові 90-ті роки Комісії попри всі негаразди вдалося видати серію праць: «Из эпистолярного наследия В.И. Вернадского. Письма украинским академикам Н.П. Василенко и А.А. Богомольцу» (1991), «Чтения академика Владимира Ивановича Вернадского» (1994), «Вернадский В.И. Переписка с математиками» (1996), «Из эпистолярного наследия В.И. Вернадского. Письма В.И. Липскому» (2002), О. Мазурок, П. Пеняк, М. Шевера «Володимир Вернадський про Угорську Русь» (2003), К.М. Ситник, В.В. Шмигельська «Володимир Вернадський і Академія» (2006) та деякі інші.

Набули розвитку дослідження діяльності Вернадського в регіонах України, з якими пов'язані життя і творчість ученого, передусім на Полтавщині й у Криму: «В.І. Вернадський і Крим: люди, місця, події» (2004), «В.І. Вернадський і Полтавщина: факти, документи, бібліографія» (2008).

Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського (НБУВ) видала такі книги: Л.А. Дубровіна, О.С. Онищенко «Історія Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського» (1998), «Видатні вчені Національної академії наук України. Особові архівні та рукописні фонди академіків і членів-кореспондентів у Національній бібліотеці України імені В.І. Вернадського» (1998), «В.І. Вернадський. Вчений. Мислитель. Громадянин. Праці вченого та література про нього з фондів Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського (бібліографічний покажчик)» (2003).

Особливо слід наголосити на виданих в Україні щоденниках В.І. Вернадського², цих унікальних документах, які відразу привернули до себе увагу. Комісія з вивчення спадщини Вернадського РАН спочатку не планувала їх видання, і саме видані в Україні щоденники Вернадського спонукали звернутися до включення їх у багатотомний проект «Бібліотека праць академіка В.І. Вернадського». Видані нещодавно у Москві 5 книг щоденників Вернадського³ (не виданим залишився ще один том) розцінюють як неви-

² *Вернадский В.И.* Дневники 1917–1921. Октябрь 1917 – январь 1920 / Сост. М.Ю. Сорокина, С.Н. Киржаев, А.В. Мемелов, В.С. Неаполитанская. — К.: Наук. думка, 1994. — 271 с.; *Вернадский В.И.* Дневники 1917–1921. Январь 1920 – март 1921 / Сост. М.Ю. Сорокина, С.Н. Киржаев, А.В. Мемелов, В.С. Неаполитанская. — К.: Наук. думка, 1997. — 327 с.

³ *Вернадский В.И.* Дневники. Март 1921 – август 1925 / Сост. и отв. ред. В.П. Волков. — М., 1998; *Вернадский В.И.* Дневники. 1926–1934 / Сост. и отв. ред. В.П. Волков. — М., 2001; *Вернадский В.И.* Дневники. 1935–1941: в 2 кн. / Сост. и отв. ред. В.П. Волков. — М., 2006. — Кн. 1. 1935–1938; Кн. 2. 1939–1941; *Вернадский В.И.* Дневники. 1941–1943 / Сост. и отв. ред. В.П. Волков. — М., 2010.

черпне джерело вітчизняної історії і культури ХХ століття, а працю коментатора щоденників В.П. Волкова (коментарі становлять понад половину тексту) — як справжнє подвижництво⁴.

Академія наук України двічі видавала однотомні вибрані праці Вернадського⁵. Все це свідчить про те, що в Україні були закладені традиції дослідження творчості Вернадського. 90-річний ювілей НАН України ще раз нагадав про необхідність видання в Україні повноцінного зібрання творів В.І. Вернадського. Тому ініціатива НАН України дістала державну підтримку. І ось перед нами перший том цього видання у двох книгах.

У першій книзі першого тому «Володимир Іванович Вернадський і Україна. Науково-організаційна діяльність (1918–1921)» вперше в повному обсязі і з науковими коментарями публікуються документи, що розкривають фундаментальну роль ученого в організації науки й освіти в Україні, а також праці Вернадського, що висвітлюють його участь у започаткуванні Академії наук і вищої школи в Україні, діяльність як очільника Комісії зі створення Української академії наук, Тимчасового комітету із заснування Національної бібліотеки України, Комісії у справах вищої школи та наукових закладів, ініціатора фундації наукових товариств і комітетів.

У цій книзі вміщено низку вступних статей, зокрема вступне слово до серії президента НАН України академіка Б.Є. Патона; колективну вступну статтю, присвячену внеску В.І. Вернадського у розвиток різних наукових напрямів; спеціальний огляд «В.І. Вернадський і Україна»; запропоновано археографічні принципи підготовки видання. В ній

репрезентовано документи, що зберігаються в бібліотечних, архівних та музейних сховищах України, передусім у фондах Інституту рукопису НБУВ. В Інституті рукопису також зберігається архів Всеукраїнської академії наук та архівів її фундаторів — М.П. Василенка, А.Ю. Кримського, С.О. Єфремова, Д.І. Багалія та багатьох інших учених, в яких широко представлено документи про заснування НАН України та відображено внесок у цей процес В.І. Вернадського. Частина документів, вміщених у томі, зберігається в Архіві Президії НАН України. Окремі документи надано Архівом РАН, в якому фонд Вернадського є одним із найбільших.

У першій книзі значне місце посідає комплекс документів, що відображують діяльність Вернадського у справі заснування Української академії наук (УАН). Це — журналі Комісії для вироблення законопроекту про заснування Української академії наук у Києві (9 липня — 17 вересня 1918 р.) та протоколи Спільного зібрання Академії (27 листопада 1918 р. — 9 травня 1921 р.). Перші зберігаються в Інституті рукопису НБУВ та Архіві Президії НАН України; другі — в Інституті рукопису НБУВ. Протоколи Спільного зібрання УАН і Тимчасового комітету зі створення Національної бібліотеки України частково втрачені, що позначилося на порядку номерів протоколів. Публікація цього комплексу дозволяє простежити етапи розвитку наукових підходів і практичні кроки у створенні Академії, що відбувалися у складній політичній та економічній ситуації 1918–1919 рр., охопити всю напружену, масштабну і цілеспрямовану роботу Вернадського та його соратників щодо реалізації їхніх задумів, розширення, поглиблення та уточнення ідейних підходів, а також прийняття конкретних рішень, зокрема щодо збереження Академії як державної установи в періоди суспільно-політичних змін.

До першої книги входять також важливі документи, що відображують історію створення національної науки та освіти і позицію стосовно цього Вернадського: листування

⁴ *Оноприенко В.И.* Подвижнический вклад в вернадведение // Наука и науковедение. — 2010. — № 1. — С. 132–135; *Кулиш Е.А., Мочалов И.И., Оноприенко В.И.* И один в поле воин... // Вопросы истории естествознания и техники. — 2011. — № 3. — С. 186–193.

⁵ *Вернадський В.І.* Вибрані праці. — К.: Наук. думка, 1969. — 439 с.; *Вернадський В.І.* Вибрані праці — К.: Наук. думка, 2005. — 302 с.

В.І. Вернадського і міністра освіти М.П. Василенка; промова Вернадського на першому засіданні Комісії, що репрезентує його концепцію щодо фундації Академії наук; його власноручна записка «Про Національний мінералогічний музей»; записка Вернадського гетьману П. Скоропадському про діяльність комісій для вироблення законопроекту про заснування Української академії наук у Києві та щодо вищої школи й наукових установ України, а також про необхідність виділення приміщень для УАН, Національної бібліотеки, Українського народного університету; наказ гетьмана П. Скоропадського про затвердження В.І. Вернадського Головою-президентом УАН; записку про необхідність збереження Академії наук у Києві, яку голова-президент УАН В.І. Вернадський подав командувачу Збройними силами Півдня Росії генералу А.І. Денікіну; листування з А.Ю. Кримським з приводу можливості повернення Вернадського до Києва.

До другого розділу книги увійшли документи, присвячені створенню Всенародної бібліотеки України (нині Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського): «Про заснування Національної бібліотеки Української Держави», протоколи Тимчасового комітету із заснування Бібліотеки, Статут Національної бібліотеки.

Вернадський був також головою Комісії у справах вищої школи та наукових закладів. Комісія працювала недовго, багато з її починань так і залишилися нереалізованими, однак найбільшим внеском цієї інституції у розвиток національної школи є створення перших в історії національних державних університетів. Разом з протоколами цієї комісії до цього блоку включено протоколи засідань підкомісії з наукових товариств, яку також очолював Вернадський. Документи про досвід роботи комісії в умовах різних підходів до суті національної реформи освіти і створення національних університетів та інститутів, одночасного впровадження демократичних принципів освіти, які відкривали широкий простір для вільної освіти

всіх народів, тісно пов'язані з теоретичним і практичним внеском у цю справу самого В.І. Вернадського та міністра освіти М.П. Василенка, які тісно співпрацювали.

Інтерес читачів і дослідників викликають мемуари Вернадського про перший рік існування УАН та реформу вищої освіти, написані ним у 1943 р., де він згадує цей період свого перебування в Україні. Публікація здійснюється за документом, що зберігається в Архіві РАН, однак у ній враховано також тексти документів з Кабінету-музею В.І. Вернадського в Інституті геохімії та аналітичної хімії ім. В.І. Вернадського РАН та в архіві його сина Георгія в Колумбійському університеті.

У першу книгу вміщено також документи, що висвітлюють перебування В.І. Вернадського на посаді ректора Таврійського університету. Це передусім інтерв'ю «Бесіди з академіком В.І. Вернадським», яке було частково опубліковане у сімферопольській газеті «Таврический голос» (№ 338 (488), 1 (14) жовтня, 1920) і севастопольській газеті «Юг России» (№ 155 (352), 14 (27) жовтня) і досі є бібліографічним раритетом. В інтерв'ю фактично викладено концепцію вченого стосовно моделі системи вищої освіти та принципів діяльності вищих навчальних закладів. У ньому Вернадський констатував, що Таврійський університет став єдиним вільним закладом на всій території Росії, основними принципами роботи якого є свобода і автономія. Інший зміст має публікація його доповіді «Про збереження та розвиток Таврійського університету», написаної в умовах докорінної реформи університету на початку 1921 р., що відбулася після приходу більшовиків, які почали свою діяльність з кадрових чисток та ідеологічної переорієнтації університету. В ній розкрито принциповий погляд вченого на університетську освіту, в якій (у правильній постановці питання) зацікавлена будь-яка влада, що має турбуватися про підготовку високопрофесійних кадрів для економіки та виробничих сил країни, духовну культуру, науку, піднесення національного багатства. Цю доповідь було виголошено

на засіданні Ради університету, вона ж стала причиною звільнення В.І. Вернадського з посади ректора Таврійського університету за власним бажанням. Повністю текст доповіді публікується вперше: його відтворено за оригіналом, що зберігається в Архіві РАН. На жаль, повноцінної картини науково-організаційної діяльності Вернадського в Криму встановити не вдалося через втрату архіву Таврійського університету під час війни з нацистською Німеччиною.

Книга друга першого тому «Володимир Іванович Вернадський і Україна» містить праці Вернадського, пов'язані з Україною. Серед них — природничі статті та замітки, написані в Києві, Полтаві й Криму; праці з історії та філософії науки; суспільно-політичні й публіцистичні твори, які так чи інакше стосуються питань, що хвилювали українське суспільство в 10–20-х роках ХХ ст. Окремий блок складають статті, відгуки, замітки, доповіді про діяльність українських учених, з якими В.І. Вернадського пов'язували роки плідної співпраці. Включено також окремі маловідомі меморіальні статті його колег, присвячені науковому внеску вченого у розвиток природничих наук, які були написані в найближчі роки після його кончини й опубліковані в 1945–1947 рр.

Обрані для публікації праці Вернадського переважно були написані в Україні. Укладачі не прагнули до широти охоплення праць, присвячених ґрунтознавчим, мінералогічним, геохімічним дослідженням України, але принципово добирали для публікації ті з них, що висвітлюють тісний науковий і духовний зв'язок Вернадського з Україною та певною мірою мають меморіальний характер.

Основний масив таких документів зосереджений в Інституті рукопису НБУВ. Тут репрезентовано автографи й копії окремих праць, замітки, начерки, тези, конспекти, виписки та бібліографічні списки. Усі ці матеріали пов'язані з роботою Вернадського в галузі біогеохімії.

Серед матеріалів другої книги є стаття «Про участь живої речовини в утворенні ґрунтів», яку було написано в 1918–1919 рр.

Вона має непересічне значення для розуміння генезису ідей біогеохімії у Вернадського. У ній він на основі експериментальних досліджень, зокрема на Старосільській біологічній станції під Києвом у 1919 р., зробив аналіз функціональної ролі і форм впливу живої речовини на ґрунтоутворювальний процес, уперше подав розгорнуте визначення «живої речовини», розкрив значення біогеохімічного кругообігу в ґрунтах, розглянув таку фундаментальну проблему сучасного ґрунтознавства, як концентраційна та розпилювальна функції живої речовини відносно хімічних елементів ґрунту. Вернадський висловлює геніальну ідею щодо організованого парагенезису, яку він надалі не повторював у своїх працях.

Інша опублікована праця — рукопис-автограф, що зберігається в Інституті рукопису НБУВ, присвячена проблемі геохімічної рівноваги в біосфері. Вона має вигляд незавершеної чернетки. Окремі частини тексту увійшли надалі до його книги «Нариси хімії». Ця праця відображує початок формування у Вернадського його уявлення про кругообіг речовини в біосфері та земній корі.

Витоки дослідження щодо живої речовини публікуються під назвою «Замітки про живу речовину» і зберігаються в чернетці-автографі, де закладено ідеї для дев'яти розділів майбутньої фундаментальної праці. Їх було написано в 1916 р. у Шишаках, у найбільш творчий період його життя в Полтаві, і продовжено вже в Києві в 1918–1919 рр.

Низка праць із цього видання пов'язана з роздумами вченого стосовно живої і мертвої матерії, з проведенням студій, присвячених живій речовині, в 1919 р. в Києві, програмою експериментального дослідження біогеохімічної ролі виду і простору як ресурсу, на прямом біогеохімічному вивченні розливу Дніпра під Києвом у тому ж році, а також із роботами Вернадського на Старосільській (Дніпровській) біологічній станції. Ця станція в 1919 р. перейшла у підпорядкування УАН і мала велике значення для здійснення Вернадським початкового періоду експериментальних робіт над живою речовиною в

1919 р. та геобіохімічними дослідженнями й надалі, коли він приїздив сюди в 1928 р. Тут упродовж двох років працювали співробітники створеної ним у Москві Біогеохімічної лабораторії, продовжуючи дослідження, розпочаті Вернадським.

З огляду на важливу роль полтавського періоду в житті вченого, його зацікавлення природничими дослідженнями та діяльністю Полтавського товариства любителів природи та особливе ставлення до улюбленого ним Полтавського музею, група документів, підготовлена тамтешніми дослідниками, відображує полтавський період життя та діяльності В.І. Вернадського.

Включено також маловідому роботу про його власну участь у розкопках всесвітньо відомої нині палеолітичної стоянки в селі Гінці Лубенського повіту, сучасної філії Полтавського краєзнавчого музею, яку надалі досліджували багато відомих археологів. Ця стаття має велике значення для усвідомлення методичних засад Вернадського стосовно детального, всебічного та прискіпливого наукового опису об'єкта, що розсуває межі вузького професійного наукового підходу. Цей підхід Вернадського ув'язував археологічні пам'ятки з контекстом історичного розвитку ґрунтів та природних особливостей краю.

Певний інтерес становлять документи щодо створення Полтавського товариства любителів природи, програмних засад його діяльності, які розробляв сам Вернадський, та про його подальшу долю.

Низка природничих праць Вернадського розкриває унікальний природний феномен Криму. Вчений розпочав дослідження в Криму ще в період, коли був професором Московського університету, зі своїм учнем С.П. Поповим, який пізніше став професором Таврійського університету. Це мінералогічні дослідження сопок і вулканів, ґрунтів, газів, геохімічний аналіз живої речовини. В Криму він пережив глибокі соціальні зрушення, спричинені громадянською війною, написав низку публіцистичних праць, зумовлених переломними політичними подіями того часу. Ці праці були опубліковані

багато десятиліть потому й пізніше не перевидавалися. Серед природничих праць такі: «Про необхідність вивчення явищ радіоактивності південного берега Крима», «Про вміст бури в продуктах виверження грязевих вулканів Керчі та Тамані», «Єнікальські грязеві вулкани» (разом із С. Поповим).

Викликає інтерес праця «Про завдання геохімічного дослідження Азовського моря». У серпні 1920 р. Вернадський виступив з такою доповіддю на засіданні Кримського товариства дослідників природи. В цій роботі представлено результати участі Вернадського наприкінці 1919 — на початку 1920 р. в експедиції голови біологічної секції Ради вивчення і обстеження Кубанського краю Ф.В. Андерсена.

Суспільно-політична і публіцистична спадщина Вернадського, вміщена у видання, відображує не лише його погляди на актуальні для України та Росії суспільно-політичні проблеми, а й розуміння вченим перспектив розвитку українського і російського суспільства. Ця спадщина, хоча й налічує незначну кількість праць, проте найбільш повно висвітлює особистість Вернадського як далекоглядного політика, мислителя, світогляду якого були притаманні принципи свободи, рівності та демократії.

У другій книзі надруковано низку статей Вернадського, в яких він відстоює право України на власну культуру, науку, освіту, у діалозі з «білим рухом» обґрунтовує необхідність збереження новостворених наукових установ, передусім УАН та Національної бібліотеки, що були ліквідовані з приходом денікінських військ до Києва. Статтю «Одне із завдань дня» написано 4 (17) вересня 1919 р. перед від'їздом Вернадського до Ростова і надруковано в українській газеті «Объединение» 8 (21) вересня 1919 р.; інша — «[Доля Української Академії наук] (Бесіди з академіком В.І. Вернадським)» з'явилася в ростовській газеті «Свободная речь» 18 вересня (1 жовтня) 1919 р.; «[Лист академіка В.І. Вернадського редактору газети «Приазовский край»]» також був надрукований в Ростові-на-Дону в газеті «При-

азовський край» 24 вересня (7 жовтня) 1919 р. Публікація цих статей, що ніколи не перевидавалися за радянських часів, із сучасним науковим коментарем надає можливість повніше розкрити моральну позицію вченого, його думки про долю Росії та України, подальші демократичні шляхи їхнього розвитку. Вернадський застерігав про негативні наслідки опору російської влади українському національному відродженню.

Під рубрикою «Майбутнє інтелігенції» публікується низка публіцистичних праць Вернадського, присвячена питанням майбутньої освіти та наукової роботи, впливу її на подальший культурний, інтелектуальний, соціальний розвиток держави.

Публіцистична праця Вернадського «Думки натураліста про організацію слов'янської наукової роботи на тлі світової науки» (Борове, 1942) є оригінальними студіями щодо стану слов'янських народів під нацистським гнітом, осмислення майбутнього слов'янських країн, територій, держав. Ця стаття через об'єктивні обставини, зумовлені Великою Вітчизняною війною, не була опублікована вченим за життя. Нині вона зберігається в особистому архівному фонді Вернадського в Архіві РАН. Вперше її опублікував І.І. Мочалов у збірнику доповідей на Міжнародній конференції «Наукова спадщина В.І. Вернадського в контексті глобальних проблем цивілізації», що проходила в Криму 23–25 травня 2001 р. Стаття перевидається за згодою автора. Укладачі доповнили її деякими біографічними коментарями, вміщеними у науково-довідковому розділі видання.

До другої книги увійшла змістовна добірка статей, відгуків, рецензій, некрологів, написаних Вернадським та присвячених ученим — колегам, друзям, знайомим: М.І. Андрусову, Є.С. Бурксеру, В.І. Лучицькому, В.О. Обручеву, Д.М. Соболеву, П.А. Двойченку, П.А. Тутковському, П.Я. Армашевському, О.О. Голгофському, Г.Ф. Морозову, В.М. Наумовичу, К.А. Тимірязеву. Як додаток опубліковано спомини про Вернадського, написані після його смерті та видані в Україні, — А.І. Спасокукоцького, Є.С. Бурк-

сера, С.П. Попова. Укладачі супроводили текст власними коментарями.

Важливими ознаками видання є послідовно проведений добір матеріалів на тему «Вернадський і Україна», досконально проведена археографічна підготовка і обробка матеріалів, оригінальні та змістовні коментарі.

Журнали і протоколи УАН друкуються за оригіналами з урахуванням чернеток, а також першої офіційної публікації 1919 р. Інші документи, що безпосередньо стосуються діяльності Академії наук, залучено із Архіву РАН, Інституту рукопису НБУВ, Центрального державного архіву вищих органів влади України, Державного архіву міста Києва. Документи, як правило, друкуються без купюр. Пропущені частини текстів позначено й оговорюються. Кожний документ протоколів супроводжено легендою, в якій зазначено місце зберігання документа (скорочену назву архіву, бібліотеки, номери фонду, опису, справи, аркушів), вказується автентичність документів (оригінал, завірена копія, копія, чистовий або чернетковий автограф), відомості про найякіснішу найбільш ранню публікацію. Документи та оригінальні твори В.І. Вернадського публікуються мовою оригіналів. Згідно з прийнятими укладачами підходами, тексти максимально відтворюють стилістику, лексику та граматичні особливості документів з урахуванням відсутності фактичної уніфікації єдиного українського правопису в першій чверті ХХ ст.

Том має загальний науково-довідковий апарат видання, виділений у додатках. Його зміст визначається специфікою текстів. Для зведеного біографічного довідника, вміщеного в кінці другої книги, обрано коротку енциклопедичну форму коментаря з метою розкриття не лише конкретної прив'язки до тексту та відношення до Вернадського, а й розуміння особистості в цілому, її життєвого шляху та внеску в науку і суспільну діяльність. У зв'язку з тим, що не всі імена, згадані в текстах, потребували коментування і не увійшли до зведеного біографічного довідника, до кожної книги укладено іменний покажчик. У розділі «Науково-довідковий апарат» розміщено й анотований предметний по-

кажчик, де прокоментовано дані стосовно установ, товариств і організацій, згаданих у текстах. Виняток було зроблено для установ, що входили до структури УАН. Відомості про них наведено в коментарях до першої книги.

Особливо слід відзначити коментарі до розділу «Суспільно-політичні та публіцистичні праці», до якого увійшли рукописи статей Вернадського за період 1916–1921 рр., присвячених роздумам ученого про руйнівні суспільно-політичні процеси в російському та українському суспільстві періоду Першої світової війни, революції, громадянської війни; національному питанню, зокрема українському та пов'язаному з ним польському; ставленню до різних політичних сил, а також значенню незалежної науки та демократичної освіти для розвитку держав під час суспільних перетворень. Усі ці статті були написані в Україні або опубліковані в українській періодиці тих часів і тісно пов'язані з долею України. Ці статті зберігаються у Державному архіві Російської Федерації, фонді В.І. Вернадського в Архіві РАН, Державному архіві Ростовської області, фондах газетного відділу та Інституту рукопису НБУВ, Ялтинського державного об'єднаного історико-літературного музею. Хоча більшість цих студій було опубліковано в 10-х — на початку 20-х років, вони у подальшому зазвичай не оприлюднювалися з огляду на розвиток ідеологічної спрямованості радянського суспільства, лише деякі з них публікувалися частково. Автори-укладачі першого тому брали за основу першоджерела та супроводжували публікації змістовними коментарями, які дають змогу зрозуміти морально-етичний контекст поглядів Вернадського, його ліберально-демократичні переконання, а також принципову позицію відносно складних національних і державних питань, що були загострені в Російській імперії впродовж тривалого часу.

У коментарях широко використано щоденники Вернадського, які, як згадувалося, є найціннішим джерелом не тільки для тих, хто займається творчістю й особистістю Вернадського, але й корисні для загальної оцін-

ки складних процесів у суспільстві, науці та культурі ХХ ст. Щоденники Вернадського за березень–грудень 1918 р., що зберігаються в Інституті рукопису НБУВ, є надзвичайно цінним джерелом з історії становлення УАН, вони розкривають величезну роль Вернадського в організації науки, створенні концепції Академії, її структури, його безпосередню участь у започаткуванні низки установ Академії, залученні широкого кола найкращих наукових кадрів, розробленні принципів внутрішнього академічного життя.

Опубліковані в томі документи висвітлюють діяльність, спрямовану на порятунок наукових колекцій, культурних цінностей, фондів бібліотек, музеїв, пам'яток природи, історії та культури, лабораторій, доводять принциповість, послідовну громадянську позицію Вернадського у конфронтаційних проблемах суспільства, поміркованість у вирішенні складних ситуацій, його зусилля щодо визволення наукових і громадських діячів, які виявилися незахищеними перед руйнівною силою суспільно-політичних реалій громадянської війни.

Щодо відбору конкретного документального матеріалу вочевидь завжди існуватимуть різні думки. Підкреслюючи, що цей відбір здійснено послідовно, на науковій основі, на мою думку, для дослідників історії Академії наук України надзвичайно доречним став би матеріал, що підтверджує існування двох концепцій заснування Української академії наук. Якщо концепція Вернадського брала за основу тип наукових академій, що склався в Росії й більшості країн Заходу, в якому представлено весь комплекс фундаментальних знань і навіть прикладні науки, то концепція М.С. Грушевського припускала перетворення на Академію наук Українського наукового товариства в Києві, в якому переважала гуманітарна українознавча тематика. Протистояння цих підходів особливо загострилося за часів Директорії і навіть вийшло у сферу політики. Матеріали цієї дискусії також зберігаються в Інституті рукопису НБУВ, і їх варто було б включити до тому.

Історикам природознавства стали б у нагоді матеріали Першого всеукраїнського з'їзду дослідників природи, який не відбувся, а замість нього в Києві провели Наряду дослідників природи України (3–6 серпня 1918 р.). На цю нараду, що проходила в найгостріший момент громадянської війни, науковці збиралися, ризикуючи життям. Вернадський, відстоюючи державні форми організації фундаментальної науки, надавав великого значення тому, щоб ці форми корегувалися й урівноважувалися самоорганізацією наукового співтовариства. В тому вперше за оригіналом, що зберігається в Архіві РАН, публікується стаття «Виправдання науки», яку Вернадський готував як доповідь на з'їзді-нараді. Інші ж доповіді цієї наради також слід було опублікувати.

На високу оцінку заслуговують численні чернетки, невідомі або маловідомі матеріали, опубліковані в томі, щодо роботи Вернадського над «живою речовиною», які показують перші кроки біогеохімії, вивчення ним геохімічної ролі живих організмів, еволюції біосфери.

Видання здійснено Національною бібліотекою України імені В.І.Вернадського, Інститутом історії України НАН України, Комісією з наукової спадщини академіка В.І. Вернадського НАН України. Працював великий колектив: редакційна колегія тому — А.Г. Загородній, О.С. Онищенко (голова), В.А. Смолій, М.В. Багров, Г.В. Боряк, В.М. Даниленко, Л.А. Дубровіна (заступник голови), В.Ю. Афіані, В.Ю. Омельчук; автори вступних статей до серії Б.Є. Патон, А.Г. Загородній, С.В. Волков, О.С. Онищенко, В.М. Шестопапов; автори вступної статті до тому — О.С. Онищенко, В.А. Смолій, Л.А. Дубровіна; автори-укладачі — О.С. Онищенко, В.М. Даниленко, Л.А. Дубровіна, Н.М. Зубкова, С.Л. Кигим, С.М. Кіржаєв, І.М. Гавриленко, Н.О. Лаас, В.В. Лавров, І.І. Мочалов, С.В. Старовойт, Н.М. Хоменко, Л.М. Яременко.

Успіх авторів першого тому серії «Вибрані наукові праці академіка В.І. Вернадського» зумовлений тим, що вони не наслідували російських істориків науки, дослідників творчості Вернадського, досвід яких налічує кілька десятиліть, і не вступили з ними в змагання, а здійснили самостійне, змістовне дослідження, чітко окресливши його предмет і застосувавши сучасний науковий інструментарій, чим і досягли результатів, які збагачують науку.

Ще одна актуальна проблема виникла перед дослідниками творчості Вернадського. Останнім часом спостерігається тенденція до зловживання деякими ідеями і концепціями Вернадського, передусім поняттям «ноосфера». Численні спекуляції — «ноосферна освіта», «ноосферна економіка» та інші з'явилися у час, коли суспільства на пострадянських теренах ніяк не можуть вийти із затяжної цивілізаційної кризи. Їх автори ніяк не бажають врахувати нові інтерпретації концепції ноосфери: як існуючої ноосферної реальності⁶, як протиріччя між утопією та реальністю⁷, як висхідної гілки сучасної цивілізації і комплексу глобальних проблем⁸ тощо. Зберігаючи власне дослідження у межах послідовного наукового підходу, автори першого тому всупереч спекулятивним підходам роблять помітний крок у відстоюванні істини щодо розуміння особистості і творчості Вернадського.

⁶ Назаров А.Г. Вернадский и ноосферная реальность // Научное наследие В.И.Вернадского в контексте глобальных проблем цивилизации. — М.: Ноосфера, 2001. — С. 29–50.

⁷ Кутырев В.А. Утопическое и реальное в учение о ноосфере // Природа. — 1990. — № 1. — С. 3–10.

⁸ Булатов М.О., Малеев К.С., Загороднюк В.П., Солонько Л.А. Філософія ноосфери. Філософський зміст і сучасний смисл феномена ноосфери. — К.: Наук. думка, 1995. — 152 с.